

ПЪТЯТ КЪМ ГОЛГОТА ИЛИ РЕВОЛВЕР, ОТРОВА И БЕЗСМЪРТИЕ

90 години от смъртта на П. К. Яворов

Доц. г-р Стефан Коларов

6.

Със същия оправдателен тон тя продължава пред следователя, чула неговите въпроси: „Не съм подозирала тя да ме е ревнувала от мъжа си, защото поне не ми е давала вид за това. Спомням си, че около две седмици преди смъртта на Лора аз бях отишла при нея у дома ѝ. Тя беше сама. Между разговорите аз тогава ѝ казах, че ми се иска нягде да отида за известно време, на някое отстранено място, за да мога да рисувам – понеже рисувах някои работи, и да си ги довърша, без някой да ми пречи. Тогава Лора ми каза: „Няма да издържиш на самотията.“ Аз ѝ бях казала, че хубаво е да отида на пример в някои манастир, та тя добави: „Не познавам друга жена, по-кокетна в желанията си.“ Това мнение за мене тогава ме зачуди, защо и отгде си го е съставила за мене. Аз се ожених за Грозев през август тази година. Когато ми каза горните думи, аз я погледнах зачудено и тогава пак каза: „Защото не ще има кой да ухажва за тебе.“

Това показание ярко илюстрира засилващата се неприязън на Лора Каравелова към жената, чието поведение тя е определила блестящо. Искала ли е или не, Дора Грозева е казала нещо много съществено за следствието. Ревността на Яворовата съпруга не е само болезнено състояние, тя е породена от конкретен повод и той впоследствие се оказва фатален за нея, както и за великия творец. Цялата истина излиза наяве десетилетия по-късно чрез

спомените на Дора Конова. В тях тя се връща към гостуването у Тихови и го хронизира като добавя неща, които уплътняват представите за събитието, предшествувало двата нощни изстрела на ул. „Раковски“ № 126. От закъснялата изповед ще извадя само онова, което е най-съществено: „На 29 ноември 1913 г. привечер Кремен дойде вкъщи и ми каза: „Тази вечер сме канени у доктор Тихови.“ Кой ще бъдат там? – попитах бързо. „Лора, Яворов, Паскалев.“ Не, няма да дойда. Ще ме извиниш, както намериш за добре, но аз няма да дойда. Отидох в стаята и си легнах. „Дора трябва да отидем“ – ме молеше Кремен пред вратата. Ти иди, свободен си, но аз няма да дойда. „Но аз обещах, обещах“ – говореше Кремен с отчаяние. Не попитах на кого, защото беше ми ясно, че или на домакините е обещал, или на Яворов. По-късно разбрах, че Кремен бил сутринта при Яворов в театъра и му обещал да ме заведе. На тоя упорит отказ Кремен най-настоятелно ме молеше да отида. Той стоеше пред вратата и непрекъснато ме уговаряше, че трябва да отида. Помислих: добре че майка ми и сестрите ми са на театър тази вечер. От страх да не се върнат и да чуят това упорито увещание, най-после отегчена, станах, облякох се и тръгнах. По пътя казах на Кремен: Ако стане нещо, знай, че ти ще бъдеш виновен.“

Репликата на младата съпруга е важна и изненадваща и отново повдига въпроса дали Кремен нещо не е подозирал какво става между Яворов и Дора или е бил поласкан от флирта на боготворения от него автор с жена му? Странно е, пак повтарям, за

* Продължение от бр. 4, 2004.

един младоженец да не бъде ревнив към любимата и то в период, когато съпружеските ласки са все още сладки и ненаситни. Могъл ли е да има такова безкрайно доверие към Яворов след като предупреждение му отправя не кой да е, а собствената му избраница в живота?

С тези предчувствия Дора и Михаил Кремен пристигат в едноетажния дом на Тихови и влизат: „Едва бях направила две крачки и на срещуположния край на коридора вратата много бързо се отвори и на прага застана Яворов. Зад дясното му рамо видях главата на Лора, която беше застанала точно зад гърба му и надничаше. Лицето ѝ беше много измъчено, състарено. Съблякох горната си дреха, подадох я на Кремен и отидох към тях. Ръкувах се. Яворов веднага влезе вътре. Лора остана на прага. Наведе се към ухото ми и тихо каза: „Ще седна до тебе, за да го гледам какво ще прави.“ Изтръпнах. Помислих си: още ли Лора продължава да дебне Яворов? До кога тази мъка? Лора ме хвана под ръка.“

Наред с разговорите и черпенето започват и игри за забавление. Играта на кърпа е първа – „един от присъстващите казва първата сричка на дума, която се довършва от този на когото се хвърля кърпата“. Дора не описва, че Яворов е хвърлил именно на нея кърпата – това прави Михаил Кремен по-късно. С тази „кърпа“ пламва първата искра на „инцидента“. Тя споменава играта на стиховете, на оракул, а така също и предложението на д-р Тихов всеки от гостите, заедно с домакините, да нарисува нещо. Дора Грозева достига неусетно до върховия момент на своята изповед: „Лора беше замислена. Винаги, когато сме се събирали, тя вземаше малко участие в разговорите. И тази вечер също малко разговаряше, но непрекъснато наблюдаваше, а Яворов сияеше. Той изглеждаше щастлив! Лора, която наблюдаваше внимателно, виждаше светлата радост и сияние, което излъчваше лицето на Яворов. Не бях го виждала никога толкова сияещ – голямо щастие бе озарило лицето му, то беше преобразено, стори ми се, че за първи път го виждах. Изведнъж цялото ми същество се устреми към Яворов. Светкавично ми мина мисълта: обичам Яворов. Пътят на Яворов е и мой път. Утре ще му кажа „да“. Това „да“, което той очакваше толкова много – с жад. Спомних си думите му, които той ми говореше със сигурност: „Един ден вий ще ми кажете „да“. „Спомних си думите на Лора: „Един ден ти ще

го обикнеш, неговото голямо чувство не може да не намери отклик.“ Обърнах се към Лора. Погледнах я с тревога. Лора се усмихваше тъжно. Тя сложи дясната си ръка върху моята лява ръка като искаше да каже, че знае какво трябва да направи. Ръката на Лора беше ледена. Тя се страхуваше най-много от този момент. Усетих Лора развълнувана. За да намали вълнението си, тя трябваше да направи някакво физическо движение. След малко тя стана, взе книга от етажерката и отиде към печката.“

От спомените на Дора Конова този епизод не само че е един от най-силните и най-достоверните, но психологически той е предаден с удивителна сила, действеност и смразяваща власт. В мига, в който завинаги умира една любов иде друга, но мъртвородена и над нея ще стои като неотменен знак едно вечно проклятие! Ето сега как Конова описва завръщането от Тихови и колко по-различно е то от казаното пред следователя: „...Тръгнахме всички. Лора ме беше хванала под ръка и от време на време се пързаляхме по заледената земя. Двете бяхме вече с определени решения. Бях сигурна, че на другия ден Яворов ще уреди въпроса с Лора и Кремен и че ще дойде и ще ме отведе, в дворец или колиба, и ми беше съвсем безразлично. Убедена бях, че Лора е решила да замине и да освободи вече Яворов, да изпълни и обета, който бе дала, че ще се махне от пътя на Яворов, когато му пречи. Тя искаше да направи така, както бе направила някога съпругата на нейния любим, като замина и го освободи. На ъгъла на „Неофит Рилски“ се сбогувахме. Лора ме целуна много продължително, като си впи устните силно в лявата ми страна. Усетих устните ѝ стегнати и горещи. За първи път ме целуваше така.“

Какво е имало в тази целувка – предупреждение, закана за мъст или признание за чуждата победа над любимия, както и подготовка за последното, най-страшно решение, което един човек може да вземе спрямо себе си на земята? Конова изнася още един факт, който е напълно възможен: „Когато приближават до жилището, Яворов много настоява Паскалев да се качи горе у тях, поне за малко. Паскалев отказва поради късния час. После Паскалев се ядосваше много, загдето не отишел. Смяташе, че в такъв случай може би трагедията нямаше да стане.“

В ранните часове на най-късият ден пред годината – Андреевден, Яворови се прибират в

нощ другият верен приятел на поета – Владимир Василев, в писмо до Боян Пенев се опитва да обобщи това, което е станало и което се знае: „Питаш ме за Яворов. От вестниците, пък и от Вас трябва да са ти писали как е станала тази работа. Как е станала, и аз не знам. Никой не знай. Знай само господ и сам Яворов. И затова, като не знаят нищо, всеки си съставя мнение според това вярва ли Яворов да е извършил убийство или не. Но съвсем без аргументи пак, разбира се, не може, затова прибягват до „психологически“ обяснения, т.е. нагазват в областта на фантазиите, там, дето никой не може да убеди никого. Следствието во всеки случай не откри нещо против него. Да ги разправам сега подробности – излишно. Яворов е още в болницата. Гръмнал се е в дясното сляпо око. Куршумът минал през челото и отишъл на другото око, бе да успее да излезе и без да му закачи акъла. Дебела глава, беййй! Правиха му операция, но не можах да го извадят, сега ще му правят пак. Со едното око прогледна, но слабо, а другото е още затворено и надуто като лукова глава. И за него казват докторите, че е здраво, но кой знае. Во всеки случай, ако не друго, има опасност за отслабване на зрението. За живота му няма опасност, освен разбира се, ако не реши втори път да се самоубие. Но подобно намерение няма, иначе е добре, доста добър, само че е бъкнисал да лежи, макар добри хора да му носят постоянно портокали, локум, бонбони, като на лехуса. Казват му, че ще стане след 10-15 дни. Когато стане и „Дума“ ще почне да изляза. Била първата книга ще зафане за се печата, преди да е станал... Ще излиза во формат като на Острова на блажените и хартията също, и печата същ...“

Това писмо на бъдещия голям критик и редактор, макар и немногословно, е казало повече, отколкото десетки други писания. В него са обобщени преживените тежки седмици от именития поет, когото Василев не само цени като изключителен талант, но той се оказва и проникновен приятел, който долавя правдиво чертите на човека, неговата необикновеност. Бих подчертал само възклицанието „Дебела глава, беййй!“ и онази догадка, която само роденият литератор може да изрази, изправен пред трагедията на твореца: „ако не реше втори път да се самоубие“. В своето неизмеримо нещастие все пак Яворов е имал един малък късмет – през последната си година да търси приятелска опора сред няколко

души, между които са Боян Пенев, Владимир Василев, Асен Златаров, д-р Кръстьо Кръстев, Тодор Александров... Шумното мнозинство, което е търсило връзки с големия поет на България, ласкателите и използвачите, мнимите почитатели изведнъж се отдръпват, а някои се нареждат сред хулителите. Мощен става и хорът на онези, които Яворов е за сигнал по един или друг повод, връщал е пиесите им, не е одобрявал скромните им съчинения в стихове или проза, с величавата си творческа осанка е преграждал пътя им към Парнас.

Но сред малцината, които извървяват с поета последните му земни месеци е и Александър Паскалев. Нарочно не искам да подмина спомена на Стилиян Чилингиров „Последни дни“, в който има смущаващо „свидетелство“. Началото започва така: „Една мъглява сутрин на 29 ноември 1913 година влизам в Народната библиотека и се отбивам при дрешника, гдето разсилен пазеше ключа на кабинета ми...“ Тогава директор на Народната библиотека, писателят понататък описва как като влязъл „замръзнал на мястото си“: „Вътре, излезли като из ковчег, бяха д-р Кръстев и Боян Пенев. Те бяха бледи като мъртъвци. Съобщиха ми със създи на очите печалната новина...“ Описанието продължава: „Но веднага след тази осведомителна изненада започна делова работа. Първ започна д-р Кръстев. Той замисли как да съберем пари, за да се пристъпи към лекуването на Яворов. Първ сам предложи една сума – не помня колко стотин лева. Аз и Боян не обещахме нищо, защото и двамата нямахме. А дали и Кръстев имаше много, това той сам си знаеше. Почнахме да пресмятаме през ум всички Яворови приятели и почитатели. На първо място, разбира се, ни дойде на ум книгоиздателят Александър Паскалев. Той беше издал някои Яворови работи и все можеше да притури нещо над следващия му се хонорар. Увереността ни в помощта му беше толкова голяма, че ние веднага пратихме разсиления Кузман да го повика. Паскалев дойде, поиска да узнае по-големи подробности по случката, даде вид, че състрадава много, но когато му заговорихме за пари, почна да се увива. Нямам сега налични суми, предстоели му още тия дни полични плащания и пр., и пр. „Ами ние, които печелим парите на издатели като вас, какво да кажем?“ – запита нервно д-р Кръстев. Александър Паскалев извади кърпа и почна да си бърше съзлите. За Яворов ли бяха те, или за друго...“

не можах да разбера. Откъсна се от вниманието ми и стореното по-нататък в тая посока. Зная само, че в скоро време Яворов, съпроводен от д-р Кръстев, замина за Виена.“

В тоя спомен с изключение на последния факт всичко е измислица. На 29 ноември 1913 г. никой още не е подозирал трагедията от ранните нощни часове на следващия ден. Боян Пенев и Дора Габе са в Полша, а д-р Кръстев едва ли би затичал веднага при Стилиян Чилингиров да обсъжда положението на Яворов. Директорът на Народната библиотека все пак е получавал заплата, която в такъв труден момент би могла да позволи от нея да се отдели някаква сума за другарска помощ. Явно е, че гузната съвест на Чилингиров или някакво твърде недружелюбно чувство към издателя са го накарали да измисли неверни сцени, в които Паскалев е окарикатурен. Вярно е, че Стилиян Чилингиров е един от тези, които на погребението на Яворов участват в носенето на ковчега му, но далеч преди този печален епизод живият още поет е имал действително нужда от подкрепа и материална помощ му оказва именно неговият книгоиздател. Той отива на 1 февруари 1914 г. при хазаина В. Беленски и урежда остатъка от наема на квартирата, като заплаща дължимите 30 лева. През първия месец на Новата 1914 година тежко раненият поет е опериран, като при втората операция куршумът, останал в главата, е изваден. Петър Чамурлийски, който лежи с поета в стая № 8 на Александровската болница, разказва как е станало това: „Не искам упойка, режете направо“ – каза Яворов на лекарите, когато го подложиха на операционната маса, за да извадят заседналия в главата му куршум. И думите му бяха решителни, настойчиви. „Брей, твърд войвода – не простена“ – измърмори младшият хирург, като изнесоха от операционната болника. А бай Лазар буташе количката, с която отвозваха Яворова. При леглото, навел глава, го чакаше неговият приятел Асен Златаров. Той не се боеше от клюките, а Пейо му беше много скъп. И затекоха дълги дни и нощи – тежки и кошмарни безсъници, в които, почти спял, Яворов виждаше страшни призраци, смазан от рани, клевети и жалби. Настоящето беше нерадостно, бъдещето – грозно.“

Ранен, изправен пред неизвестността, поетът научава за Заповед № 107, подписана от министъра на народното просвещение П. Пешев: „Въз основа

решението на дисциплинарния съвет при Министерството от 11 т.м., протокол № 2, уволнявам от длъжността артистически секретар при Народния театър П. К. Яворов от деня на изтичане разрешението му със заповед № 2553 от 14. XII. 1914 година.“

Така от 13 януари той остава без средства. В „Нова балканска трибуна“, в който излизат едни от най-злостните статии срещу именития творец, не пропуска да отбележи събитието: „Яворов уволнен. Министърът на просветата е уволнил П. Яворов от длъжността драматург в Нар. театър. Негов заместник още не е назначен.“ (г. V, бр. 1195). По-подробно информация за промените в театъра публикува „Учителски вестник“ (г. XII, бр. 11), който отбелязва: „Съобщава се, че е уволнен досегашният директор на театъра г. Иван Д. Иванов, и е назначен на негово място г. Д. Страшимиров. Уволнен е и драматургът при театъра г-н П. К. Яворов и на негово място бил назначен някой си К. Мутафов. Дълго време разпитвахме за личността и литературната дейност на назначения драматург...“

Лекарите отбелязват в болничния лист: „Излиза по собствено желание. Излязъл от болницата здрав на 4. II. 1914 год.“ Така, с венец от тръни на главата, мъченикът тръгва по пътя към Голгота. В старото си жилище той не иска да се върне, а ново няма. Въпреки мълвата, подозренията, неловкото положение, Яворов прекарва почти две седмици в семейството на Дора и Михаил Кремен. Според склонния към преувеличения домакин поетът е бил „двайсет дни на гости“. Безизходица ли е било това решение или в него има някакъв скрит, потаен смисъл? Кроени ли са някакви смели планове или всичко е резултат на нелепа и сложна заплетена ситуация? Каквито и подозрения да възникват, фактът е налице – Яворов отива в семейния дом на тази, с която е искал да се събере. В двутомната книга на Кремен има преиначени, поукрасени, изпълнени с нескромност и авторска самовлюбеност неща, но не можем да не отбележим и искреното му чувство към Яворов. Младият начеващ писател е разбирал величието на поета и драматурга, успял е да надмогне горчивината от това, че Дора Конова – госпожа Кремен, се е влюбила в него, както и той в нея. За човека Михал Кремен можем да съдим по негово писмо до Боян Пенев от 1 март, в което той му пише: „Пею беше у нас дълго време, трябваше да бъде неотлъчно с него. Той пък постъпи в Алексан-

дровската болница, защото не се чувства добре: лесно настива, има нужда от непрестанно лекарско преглеждане, а това в къщи тъй е неудобно. Сега пък – скучно му е там: никога не е чувствал такава нужда от приятели... Колко много неприятели – озлобени! – е имал Пейо! Всички те са убедени в неговата виновност и биха били доволни, ако го видеха в затвора... А колко Пейо е нещастен! Тъкмо той е петимен за приятелски ухажвания, грижи и ласки...“ В тези редове Кремен е много по-истински и достоверен, отколкото в сътвореното десетилетия по-късно. Тук още не се е проявила суетата, че бил близък приятел с великия Яворов!

Когато излиза за втори път от болницата, незвергнатия страдалец отива в пансион „Сердика“ на ул. „Алабин“. Там започва неговата подготовка да замине на лечение в чужбина. Лекарят по очни болести д-р А. Сарафов от Стара Загора написва препоръка до проф. д-р Фридрих Димер, при когото е учил във Виена, да прегледа „господин Яворов – именит български писател“. Средствата за пътуването да осигурени чрез заем от книгоиздателя, когото в мемоарите си Чилингиров несправедливо се е опитал да окаля. Ден преди да замине за Виена, придружен от д-р Кръстьо Кръстев, Яворов написва следното писмо:

„Подписаний давам настоящето на г. Александър Паскалев в удостоверение на това, че му дължа сумата хиляда петстотин (1500) лева, които той ми отпусна като приятелска помощ, за да се лекувам. От тях съм получил хиляда лева и остава да получа още петстотин допълнително. Ако не бъда в състояние да му ги върна, той ще има право да издаде едно или две от произведенията ми в количество, от хонорара на което да се покрие дългът ми. Ако не бъда жив, споразумението за изданието да стане от г.г. д-р Кръстев и Вл. Василев.

С безкрайна благодарност към г. Паскалева.
Подписал: П. К. Яворов.“

Още щом пристигат сутринта във Виена на 22 март, двамата отиват при проф. Димер. Всъщност това е денят, в който умира последната искрица за живот, за нова бъдеще. Световноизвестният специалист не скрива от своя пациент угрозата да загуби зрението си завинаги. Критикът пише до Александър Паскалев какво е станало сред прегледа: „От събота рано сме тук. Ходихме същия ден при д-р Фридрих. Но Яворов

Годор Александров и Яворов след излизането му от болницата – 1914 г.

като очаквал чудеса (както са си признава) и може би някаква кабалистика и тайнственост, за своето добро, (прояви) по-голяма мнителност и всевъзможни подозрения и „поетически“ фантазии по адрес на лекаря...“ Два дена д-р Кръстев праща открита пощенска картичка на Паскалев, за да го информира за положението: „Може скоро да си додем, а може и да останем 5-6 дена или дори да отидем до Прага. Изобщо добре му действа. Ще го събера с повече студенти, а може и всеки ден да се менят, като дежурни; за днес и утре са определени вече. Досега аз бях постоянно с него...“ В историята на българската литература не са много примерите за такава затрогваща приятелска съпричастност, и за такава грижа на критик за голям автор. Срещу д-р Кръстев са написани не малко сурови присъди, тежки обидни думи, в случая неговото поведение безапелационно ги опровергава.

Двамата българи в края на престоя си в австрийската столица отново посещават проф. Димер

и той предписва на своя пациент-чужденец стрихнинови инжекции и други лекарства, които да облекчат неговите страдания. Със закупените медикаменти, но вече без упованието да види отново света и да заживее както преди, Яворов се завръща и настанява на 4 април пак в пансиона „Сердика“. След две седмици решава да се премести в санаториума на д-р Сарафов на бул. „Цар Освободител“ № 5. Боян Пенев, който тогава се намира в Берлин, в писмо до д-р Кръстев се интересува за съдбата на техния общ другар: „Защо не писахте нещо по-подробно за Пея? Как се чувства той, какво му казаха докторите, има ли надежда за о оздравяване? Ако останете в чужбина, ще остане ли и той с Вас или ще се върне? Изобщо желал бих да узная нещо по-подробно за него...“ (13 април 1914 г.)

На Владимир Василев, с когото често се среща и на когото има доверие, преди да замине за Виена Яворов диктува своето „Завещание“. Отначало своенравният Василев се противопоставя, намира обаче сили и се съгласява да запише това, което поетът желае. Самото начало е един покъртителен вик срещу жестоката неправда на обществото, което иска да го нареди сред престъпниците: „Кълна се в гроба на майка си, че казах пред следователя пълната истина по смъртта на жена ми. Когато дойде щастливия ден да отида там, дето е тя, ден, който аз ще чакам с мъчително нетърпение, моля приятелите си да наредят да бъде погребан при нея. Над мен да се посади, една дафина, а над нея един явор...“ Архивата си Яворов завещава на д-р К. Кръстев и Вл. Василев. За творчеството си определя: „От всичките ми книги е продадено само едно издание – това, което е излязло вече. Правото за по-нататъшни издания принадлежи на моите законни наследници – с изключение правото, което предоставям на Ал. Паскалев с отделно писмо, за отпуснатата ми от него помощ 1500 лв., ако не бъде в състояние да му ги заплатя.“ Яворов предава и разписките на Вътрешната македонска революционна организация за сумата 10 200 лева, които са му били поверени като нейн задграничен представител. Накрая с присъщата си морална сила и признателност споделя: „Изказвам своята безкрайна благодарност на всички приятели, които през дните на тежки изпитания се отнесоха към мене с трогателно съчувствие и ми оказаха всяка поддръжка.“

Към това завещание, написано на 18 март, Яворов иска от Владимир Василев да запише две нови добавки на 21 април. На отделен лист най-напред е записано: „У Паскалева има писма, 1 папка с телеграми и други кореспонденции с Лора, 1 портфейлче. Портфейлчето да си го задържи Паскалев като подарък, а папката да се предаде на зетя ми Ник. Наиденов, мъж на Екатерина. Шалчето за момиченцето на сестра ми Екатерина – Малинка.“ След като се е разпоредил с тези няколко дребни, „земни“ неща, по-нататък следва онова, което има по-дълбок символичен посмъртен смисъл: „бръшлян да съединява двете дървета, които ще бъдат на гроба ни, един розов храст да бъде също посаден там и 1 скромен камък или кръст на мои разноски непременно, на който да се напишат имената ви. Да бъде погребан с туристическа куртка, шаечни панталони, с ботушите и ако не се намери каскета, някоя фуражка – ако не умрях в Македония то по не да умра тъй както бях приготвен за нея.“

Яворов диктува да се запише на втори отделен лист текст, който също за него има важно значение, тъй като достигналата до него злостна мълга го е дълбоко огорчила: „Понеже след излязването от болницата научих, че е била оспорвана законността на връзките ми с Лора, считам за нужно да съобщя следното, което е истината: аз и Лора сме венчани на 19 септември 1912 г. в Подуенската църква от свещеника в нея. При венчавката кумуваха г. Петко Палиев чиновник в Дирекцията за постройките на железниците, и г-ца Радка Бонева, живуща ул. „Розитано“ № 22. Свидетели при венчавката бяха майката на г-ца Генчева, сестрата на същата, Цветана, и други. Книжата за венчанието останаха у свещеника. У стария Бонев, баща на г-ца Бонева, се намира една полица за хиляда лева, издадена от мене и от Лора на името на същия свещеник; тоя полица му е дадена за гаранция, че до м. юний 1914 г. няма да съобщаваме името му – затова по нея не се дължи нищо. Свидетели за това са всички присъстващи на сватбата, също и стария г. Бонев.“

Макар и тежко ранен, подложен на мъчително лечение, Яворов е могъл с подкрепата на малцината приятели, и на своите роднини да понася физическите болки и битовите несгоди. Но една друга, неравностойна битка му донася неизмеримо страдание – битката с представителите на Темида. Следствено дело

№ 205/913 год. тегне над главата му като дамоклиев меч и не му дава миг покой. Съдебният следовател Иван Божилов на 28 февруари 1914 г. след като е положил всички възможни усилия да изясни причините, довели до смъртта на Лора П. Каравелова-Яворова, прави следният окончателен извод: „От всичко гореизложено не може да не се приеме, че случая е самоубийство, следователно няма извършено престъпление.“ Всички събрани материали са предадени в Окръжния съд на заместник-прокурора Александър Огнянов, брат на артиста Сава Огнянов. Близките на Лора, начело с нейната майка Екатерина Каравелова, които от гибелта ѝ смятат веднага Яворов за убиец, правят всичко възможно да окажат мощното си влияние върху съдебните власти делото да не се прекратява, а да продължи, докато виновникът бъде изобличен и наказан. Затова заместник-прокурорът на 8 април иска следственото дело да бъде продължено, като се изслушат още свидетелски показания, а така също да се направи нова експертиза от инженерни артилеристи, за да се установи по-точно стрелбата с револвера и разкъсването на роклята на покойницата след дадения изстрел. Седмица по-късно командираният съдебен следовател при Софийския окръжен съд на II участък Илия Караюрданов постановява да продължи следственото дело и да се назначи експертиза според предложението на заместник-прокурора. Получил отново материалите по следственото дело, младият тогава и самоуверен Огнянов тълкува „фактите, които дават да се предполага, че Лора е застреляна от Яворов“, но накрая заключава делото „да се внесе в съда с предложение за прекратяване“. Това става на 28 юни. Сякаш справедливостта е победила, въпреки подозираната вина и общественото мнение, подклаждано от враговете на поета.

На 12 юли Софийския окръжен съд с подпредседател Г. Ханжиев и членове Йордан Хр. Панов и К. Весов прави следното Определение № 2681 по материалите, които са му предадени от предишните инстанции: „Не се съгласява с заключението на прокурора за прекратяване на следственото дело № 205/913 година на софийския съдебен следовател, понеже Соф. Окр. съд намира, че на 30 ноември 1913 година между 2 и 3 часа след полунощ Лора Каравелова-Яворова не се е сама застреляла, а е била умишлено лишена от живот с револверен вистрел от Петко Крачолов Яворов – престъпление, предвидено и нака-

зума по чл. 247, ал. 1 от наказателния закон, заради което делото да се изпрати на Софийския апелативен съд, Гражданско отделение, за разрешение на пререканието между съда и прокурора.“ В случай погрешно изписаното име Петко вместо Пейо не е най-дразвестното, показателно е обаче как съдиите са подхождали към случая като се позовават и на това, че обвиняемият е „бивш четник“ и „с такъв буен темперамент Яворов е могъл леко да посегне върху чуждия живот, както и е и направил...“ Изводът е елементарен и неубедителен, но за все повече рухващия поет под ударите на съдбата той е трудно поносим!

В спомените си Владимир Василев разказва: „На Апелативния съд представихме известното „изложение“, което обикновено се цитира. Яворов ми повтори пак фактическите обстоятелства, които бе ми казал в Александровската болница, когато отидох на третия ден след случката да го видя (нищо не ги опроверга) и някои нови подробности. Но той не знаеше делото, нито какво е юридическа аргументация и процесуални форми, не можеше и да пише – написах го аз, от първото до последното изречение. Гледах тук-там да дам впечатление уж на негов стил. Към изложението бях приложил и писма от Лора, в които тя говори не един път за самоубийство. Те обаче липсваха на делото. Дълг е на оня, който ги е измъкнал, да ги публикува, а оригиналите да предаде на Държавния архив.“ В своята много сериозна документална книга „Житейската драма на П. К. Яворов“ Никола Гайдаров задълбочено и пространно е разгледал съдебната процедура срещу Яворов. По повод на това изложение той говори като за последния значим текст, написан от твореца. Всъщност става ясно, че до Апелативния съд „пише“ Владимир Василев и към този документ не можем да не подходим внимателно – той не е автентичен, не е написан от Яворов. Василев е достатъчно авторитетна фигура, за да търси евтини литературни признания, като чистосърдечно изтъква как е постъпил в оня крайно заплетен и сложен момент от последните месеци на Яворовия живот.

И докато мракът все повече обгръща създателя на безсмъртни произведения, а леденият лъг на смъртта гали челото му, се появява малка светлина – започва подготовката на второто издание на поетичната книга „Подир сенките на облаците“. От края на май до края на юни в София идва зетят на Яворов Никола Найденов, който го подкрепя в тежките седмици на

лечение, а след неговото заминаване веднага пристига най-малкият брат Атанас. За да се избегне потискащата болнична атмосфера на санаториума на д-р Сарафов, двамата братя наемат квартира на ул. „Витоша“ № 34 до ъгъла на „Солунска“ при Екатерина Манчева, където Яворов е бил наемател до женитбата си с Лора. В тази позната среда поетът се връща към своите изповеди, иска да ги подреди и прецени окончателно, Ат. Крачолов си спомня: „Един екземпляр беше минал вече с Вл. Василев. Сега сам той поиска с мене да ги прегледа още веднъж. Аз му четях всяко стихотворение, спирахме се на всеки отделен стих, на всеки препинателен знак. Бати обмисляше, понякога ме караше да повтора и потретя текста и той добавяше или изхвърляше. Беше много критичен. Готов беше да изхвърли по-голямата част от стихотворението си. Лично аз съм спасил с голяма мъка някои от тях. Така беше случаят например със стихотворението „Великден“, което той ми посвети, защото аз много държах на него. През тези дни направи и повечето от посвещенията...“

Интересно е свидетелството на Александър Паскалев по този повод: „Когато, вече ослепял, той прочиташе „Подир сенките на облаците“, за да преработи книгата и да я приготви за послесмъртно издание, каза ми при една разходка по „Цар Освободител“, че сбирката му правела впечатление на красива роза, която обаче е изгубила аромата си. Тома вече моменти, когато сътворената красота през минал живот беше далеч от твореца си, разбил тоя същия живот.“

Ако приемам споделеното от поета пред книгоиздателя като една страшна и горчива метафора, той е изгубил вече и аромата на живота. На 8 септември – дата, на която е починала неговата майка, Яворов пише предсмъртните си писма. Отделни редове от тях са показателни за чувствата и терзанията, които са го съпътствували през изтеклите месеци. На зетя си Н. Найденов пише: „Убеди Тина, че аз трябваше да си отида вече. Ти ме видя, ти разбра, че аз всъщност съм мъртъв от момента, когато първи път посегнах на себе си...“ На баща си и голямата сестра Мина признава: „Много съм измъчен и няма защо да се бавя. Между другото, което Атанас ще ви обясни, няма защо да чакам да изпадна до степента на просек или да отида в лудницата. Тате, твоят син, сестро, твоят брат умира невинен и запазва своето достойнство на

човек и поет. Бъдете твърди като мене. Защо да се плаче? Нищо няма да се върне...“

Сред предсмъртните писма е и това до неговия книгоиздател:

„Драги Паскалев,

Отивам си. В тая минута ми иде на ума за нашата дълговременна дружба. Благодаря ти за нея и за участието, което взе в моята съдба през последните 9 месеца. Ако можеш, моля отпусни на брата ви Атанас ония петстотин лева от „заема“ – за да има с какво да бъде погребан. Сметката е предварително наредена, исках да кажа заемът е гарантиран в моето завещания, депозирано у Владя.

Моля Петка, който е толкова добър, да помогне, заедно с Илева, на брата ми в уреждането на скромното ми погребение.

Моите благопожелания на г-жата и тебе, на майка ти, на Димитра и г-жата му и на моя Петко.

Целувам те горещо Твоя Яворов.“

Предвидливо, наред с последните приготовления за голямата раздяла, поетът е успял да намери револвер и отрова. След като е изпил до дъно отровната чаша на своя прокълнат живот, белият прах вече с нищо не може да го накара да усети по-голяма горчивина от тая, която вече е опознал. И изстрелът от захапаното дуло изобщо не може да го уплаши. На 16 октомври сам в стаята си Яворов прекъсва своя земен път. Започва безсмъртието.

Александър Паскалев продължава да съгражда своето голямо дело, но и неговият жребий е достатъчно мрачен и тъжен. Разорен и почти забравен от свои и чужди, той умира в хасковската болница на 31 октомври 1946 година. Погребан в старо гробище, което по-късно е изоставено, и той като мнозина от духовните ни водачи днес няма гроб. Името му обаче постепенно излиза от забравата и намира нужното признание, чисто и достойно, наред с имената на творците, които е подкрепял и издавал и чиито произведения отдавна са гордост на родната литература.

Краи

От автора: Поместената в няколко книжки на сп. „Издател“ студия, посветена на 90-годишнината от смъртта на Яворов, е откъс от монографично изследване за големия български книгоиздател Ал. Паскалев

